

П.А. Трубчык,
дацэнт кафедры гісторыі Беларусі і славянскіх народаў
УА «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка»,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт

**АДЛЮСТРАВАННЕ НАЦЫЯНАЛЬНЫХ АДНОСІН У ПРАГРАМАХ І
ДЗЕЙНАСЦІ ПАЛІТЫЧНЫХ ПАРТЫЙ І ГРУП НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў
КАНЦЫ ХІХ–ПАЧАТКУ ХХ СТ. (НАЙНОЎШАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ)**

У канцы ХІХ—пачатку ХХ ст. дзейнасць палітычных партый на тэрыторыі Беларусі характарызуецца вялікай актыўнасцю, асабліва ў сферы нацыянальнай палітыкі. У артыкуле разглядаецца ступень распрацаванасці адзначанай тэмы ў найноўшай гістарыяграфіі.

Праблема нацыянальных адносін на тэрыторыі Беларусі у канцы ХІХ—пачатку ХХ ст. застаецца адной з актуальнейшых у айчынай гістарыяграфіі. У кантэксце заяўленай тэмы адным з важнейшых пытанняў з’яўляецца вывучэнне асаблівасцей ідэалогіі і тактыкі палітычных партый і груп па нацыянальным пытанні ў час рэвалюцыйных падзей 1905–1907 гг., перыяду выбараў і дзейнасці Дзяржаўнай думы I–IV скліканняў. Вялікае значэнне мае даследаванне праграмных палажэнняў палітычных партый і груповак, перыядычнага друку, а таксама ўзаемаадносін палітычных арганізацый з цэнтральнымі і мясцовымі органамі кіравання ў сферы нацыянальнай палітыкі.

З пачатку 1990-х гадоў у полі зроку даследчыкаў аказваюцца нацыянальныя праграмы палітычных партый, матэрыялы дзейнасці Дзяржаўнай думы I–IV скліканняў, што выводзіць на новы ўзровень даследавання нацыянальнага пытання ў Расійскай імперыі пачатку ХХ ст.

Адна з работ – манаграфія Ю.В. Анісіна – прысвечана эвалюцыі нацыянальнай праблематыкі ў работах і дзейнасці прадстаўнікоў рэвалюцыйна-дэмакратычнага лагера Расіі з канца ХІХ ст. да сярэдзіны 1917 г. [1]. На аснове фармацыйнага падыходу ў манаграфіі разглядаюцца міжпартыйныя адносіны і тактыка ў сферы нацыянальнай палітыкі сацыял-дэмакратаў, эсэраў, а таксама энэсаў, эсэраў-максімалістаў, трудавікоў, нацыянальных партый народніцкага кірунку.

Аналізуючы ліберальную мадэль перабудовы Расійскай імперыі, У.В. Шалахаеў вылучыў у асобную главу сваёй манаграфіі пастаноўку і варыянты вырашэння нацыянальнай праблемы. Ён прыйшоў да высновы, што, нягледзячы на рознагалоссе ў асяроддзі лібералаў, распрацаваны імі варыянт вырашэння нацыянальнага пытання гарантаваў правы і свабоды асобы ў сферы культурна-нацыянальных адносін. Разлічаны на “кампраміс і ўзаемаразуменне”, гэты варыянт, на думку аўтара, даваў “рэальную магчымасць пазбегнуць насільнага вырашэння нацыянальнай праблемы” [2, с. 112–113].

Месца нацыянальнага пытання ва ўнутранай палітыцы царызму ў

пачатку XX ст. на аснове архіўных і іншых дакументаў прааналізаваў В.С. Дзякін. Ён звярнуў увагу на імкненне народаў імперыі да самастойнага развіцця і адзначыў, што “грубыя прыёмы падаўлення нацыянальных рухаў давалі толькі адваротныя вынікі, садзейнічалі радыкалізацыі такіх рухаў і выцясненню іх умераных лідараў” [3].

Нацыянальная палітыка ў Расійскай імперыі разглядаецца таксама ў работах замежных даследчыкаў. А. Капелер падкрэсліваў прыхільнасць улад да “канцэпцыі данацыянальнага дзяржаўнага патрыятызму, заснаванага на вернасці кіруючай дынастыі і разлічанага на тое, каб інтэграваць нярускае насельніцтва, паставіўшы яго пад вярхоўную абарону цара” [4, с. 256]. Палітыка цэнтральных улад у сферы міжнацыянальных узаемаадносін даследуецца таксама Дж. Хоскінгам [5].

У калектыўнай манаграфіі “Национальная политика России: история и современность” адносіны дзяржавы і народаў у Расійскай імперыі асвятляюцца ў асобнай главе, дзе ўвага звернута на адлюстраванне нацыянальнага пытання ў праграмах розных палітычных партый [6].

З сярэдзіны 1990-х гадоў шэраг даследаванняў па гісторыі палітычных партый і груп у Беларусі пачатку XX ст. з’яўляецца ў беларускай гістарыяграфіі. У манаграфіі П.І. Брыгадзіна аналізуюцца праграмныя палажэнні і дзейнасць у сферы нацыянальных адносін партыі эсэраў у Беларусі ў 1906–1917 гг. [7].

Значны ўклад у даследаванне нацыянальнай праблематыкі ў праграмах і дзейнасці неанародніцкіх партый зрабіў У.Я. Казлякоў [8]. Аўтар на аснове дакументальных матэрыялаў прааналізаваў праграмныя палажэнні неанародніцкіх партый па нацыянальным пытанні, разгледзеў асаблівасці ўзаемаадносін агульнарасійскіх і нацыянальных неанароднікаў. Нацыянальны аспект закранаецца ў яго ж публікацыях па гісторыі палітычных партый пачатку XX ст. [9; 10].

Шматлікія аспекты дзейнасці яўрэйскіх нацыянальных партый і груп у Беларусі разглядаюцца ў публікацыях Э.А. Ліпецкага і Л.Л. Смілавіцкага [11; 12]. Тут жа неабходна адзначыць зборнікі артыкулаў “Евреи Беларуси: история и культура” [13; 14; 15; 16; 17].

Гісторыю польскага грамадска-палітычнага руху на беларускіх і літоўскіх землях пачатку XX ст. даследуе А.Ф. Смалянчук [18]. Аўтар на аснове шырокага кола неапублікаваных крыніц, матэрыялаў перыядычнага друку грунтоўна асвятляе дзейнасць у заходніх губернях польскіх палітычных партый, іх стаўленне да беларускага нацыянальнага руху. Даследчык адзначае, што як у сацыялістычнай, так і ў нацыянальна-дэмакратычнай ідэалогіі польскага руху беларусы і літоўцы не ўспрымаліся як суб’ект палітычнага і культурнага жыцця [18, с. 213]. А.Ф. Смалянчуком даследуецца таксама пазіцыя па нацыянальным пытанні польскага прадстаўніцтва ад заходніх губерняў у Дзяржаўнай думе і Дзяржаўным савеце Расійскай імперыі.

Праграмныя палажэнні, галоўныя напрамкі дзейнасці партый і груп ліберальна-кансерватыўнага кірунку ў сферы нацыянальнай палітыкі ў 1912–

1917 гг. адлюстраваны ў шматлікіх публікацыях Д.С. Лаўрыновіча [19; 20; 21].

Працэс партыйнага будаўніцтва ў Беларусі на пачатку XX ст. прааналізаваў М.С. Сташкевіч [22; 23]. Вялікую ўвагу даследчык надае пытанням фарміравання беларускіх грамадска-палітычных партый і арганізацый, а таксама разглядае спробы рэалізацыі ідэі нацыянальнай дзяржаўнасці беларускага народа ў канцы XIX–пачатку XX ст. [24].

Перадумовы і фактары фарміравання ў пачатку XX ст. крайне правых партый і груп даследаваў В.А. Міхедзька [25]. Ён падкрэслівае, што ідэалагічнай і арганізацыйнай асновай кансалідацыі крайне правых у Беларусі стала сістэма заканадаўчай дыскрымінацыі польскага і яўрэйскага насельніцтва.

Значным даследаваннем апошніх гадоў па праблеме дзейнасці манархічных партый на тэрыторыі Беларусі ў перыяд 1905–1917 гг. з’яўляецца праца К.М. Бандарэнкі [26]. На аснове аналізу архіўных матэрыялаў і апублікаваных дакументаў аўтар разглядае ідэалагічную базу і праграмныя патрабаванні ў сферы нацыянальнай палітыкі манархічных партый на тэрыторыі Беларусі. Афармленне і дзейнасць манархічных арганізацый на тэрыторыі Беларусі, на думку даследчыка, стала заканамерным вынікам агульнарасійскіх тэндэнцый развіцця палітычнай сітуацыі, якія непасрэдна ўплывалі на становішча ў сферы нацыянальных адносін у беларускіх губернях.

У апошнія гады нацыянальная праблематыка знаходзіць сваё адлюстраванне ў даследаваннях па гісторыі Дзяржаўнай думы Расійскай імперыі.

В.А. Казбаненка звярнуўся да комплекснага вывучэння пытанняў утварэння і дзейнасці думскіх фракцый Думы першых двух скліканняў. Пры характарыстыцы этнаканфесіянальнага складу I Думы ён асобна вылучыў Парламенцкую групу Саюза аўтанамістаў як “значнае дэпутацкае фарміраванне” (колькасцю ад 120 да 150 чалавек), якое не было адной цэлай палітычнай партыяй, і падкрэсліў, што ўжо ў II Думе “ўтварылася некалькі дэпутацкіх фарміраванняў па нацыянальна-тэрытарыяльнай прыкмеце” [27, с. 68, 70, 108].

Даследчыкі І.К. Кір’янаў і М.Н. Лук’янаў, якія разглядалі сацыяльна-культурныя рысы дэпутатаў Думы другога, трэцяга і чацвёртага скліканняў, падкрэслівалі, што сярод дэпутатаў Думы “абсалютна пераважалі прадстаўнікі прывілеяваных нацыянальных і канфесіянальных груп: рускія, маларосы, беларусы (74,1 % – у другой, 84,7 % – у трэцяй), праваслаўныя (адпаведна 77 % і 85,6 %), у чацвёртай Думе рускія, маларосаў і беларусаў было 86,4 %, а праваслаўных 87,8 %”. Пры абагульненні статыстычнага матэрыялу аўтары звяртаюць увагу на тое, што “найбольшай устойлівасцю адрозніваюцца нацыянальна-рэгіянальна-канфесіянальныя групы (беларуска-літоўска-польская, польскае кола, мусульманская)” [28].

Д.А. Дзёмін цэнтральным аб’ектам свайго даследавання зрабіў гісторыю стварэння і функцыянавання Дзяржаўнай думы ў Расіі. Ён звярнуў

увагу на этнічны і рэгіянальны аспекты няроўнасці выбараў і падлічыў, што па законе ад 6 жніўня 1905 г. і ўказе ад 11 снежня гэтага ж года было створана 33 тэрытарыяльна-аслоўныя, канфесіянальныя і этнічныя выбарчыя акругі, канстатаваў падзел з'ездаў выбаршчыкаў па нацыянальнай прыкмеце падчас выбараў у III Думу, а таксама супаставіў звесткі аб партыйнай прыналежнасці дэпутатаў Думы розных скліканняў [29].

У калектыўнай манаграфіі “Становление российского парламентаризма начала XX века” не толькі прыведзена характарыстыка крыніц і метадаў вывучэння выбараў і работы I Думы, але і выдзелены асноўныя прынцыпы і асаблівасці выбараў у заходніх губернях, паказаны склад Думы першага склікання і палітычныя прыярытэты яе дэпутатаў, акцэнтавана ўвага на прычынах рознагалосся ў падліках агульнай колькасці членаў I Думы і яе партыйных фракцый, у тым ліку нярускіх дэпутатаў [30].

Увагу даследчыкаў прыцягвае практыка думскай законатворчасці па нацыянальным пытанні. В.Ю. Зорын, С.В. Куляшоў і Д.А. Аманжолала ў манаграфіі “Национальный вопрос в Государственных думах России: опыт законотворчества” паставілі задачу “разгледзець увесь працэс дзейнасці заканадаўчых органаў улады ў галіне рэгулявання міжнацыянальных адносін, ...абагульніць стогадовы вопыт работы заканадаўчых структур у Расійскай імперыі, СССР і Расійскай Федэрацыі”. У такім аспекце аўтары даследавалі і законатворчасць па нацыянальным пытанні ў Дзяржаўнай думе Расійскай імперыі 1906–1917 гг., чаму прысвяцілі адзін з раздзелаў кнігі. Важна, што ў ёй прааналізаваны не толькі асноўныя законапраекты па нацыянальным і рэлігійным пытаннях, але і дадзена характарыстыка шматлікім думскім запатрабаванням, якія звычайна адлюстроўвалі шматузроўневыя і рознамаштабныя этнаканфесіянальныя канфлікты ў Расійскай імперыі. Аўтары прыйшлі да высновы, што прадстаўніцтва канфесіянальных, нацыянальных і іншых патрэб расійскага грамадства, нават абмежаванае, у заканадаўчым органе было сведчаннем зруху ў бок дэмакратыі, аднак практычная неэфектыўнасць нацыянальнай палітыкі царызму ў пачатку XX ст. пацвярджала непазбежнасць распаду манархічнай сістэмы і была адным з фактараў далейшай радыкалізацыі настрояў насельніцтва і дэзынтэграцыі грамадства [31, с. 6, 200].

У рабоце Р.А. Цывунчука прадметам даследавання выступаюць этнаканфесійныя і рэгіянальныя асаблівасці выбарчых кампаній і палітычнай дзейнасці Дзяржаўных дум I–IV скліканняў [32].

Пазіцыі дэпутатаў ад нацыянальных рэгіёнаў Расійскай імперыі асвятляе А.С. Кіслякоў [33]. Аўтар акцэнтует увагу на сацыяльна-эканамічных перадумовах фарміравання нацыянальных рухаў на “ўскраінах” дзяржавы, даследуе дзейнасць нацыянальных палітычных партый Расійскай імперыі. У той жа час у рабоце фактычна не закранаецца беларускае пытанне.

У цэлым для сучаснай расійскай гістарыяграфіі нацыянальнага пытання характэрна імкненне да комплекснага вывучэння праблемы на аснове прыцягнення новых архіўных матэрыялаў. Факты, якія датычацца нацыянальнай палітыкі на беларускіх землях, сустракаюцца ў расійскіх

даследаваннях фрагментарна, разгрупаваны па розных выданнях, што не дае аб іх цэласнага уяўлення.

У айчыннай гістарыяграфіі ўвагі заслугоўвае манаграфія М.М. Забаўскага “Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906–1917 гг.)”. У 2008 г. выйшла яго ж манаграфія “Расійская Дзяржаўная дума ў лёсах Беларусі (1906–1917 гг.)”. Аўтар упершыню звярнуў увагу на дзейнасць дэпутатаў ад беларускіх губерняў у сферы нацыянальнай палітыкі, даў агульны аналіз друкаваных органаў палітычных партый і груп, якія дзейнічалі ў Беларусі. Гэта ў некаторай ступені дазваляе прасачыць узаемаадносіны і размеркаванне палітычных сіл па нацыянальнай праблеме, хаця нацыянальнае пытанне ў цэлым аб’ектам спецыяльнага даследавання не было [34; 35].

Думскую тактыку Усеагульнага яўрэйскага рабочага саюза ў Літве, Польшчы і Расіі (Бунд) у сферы нацыянальнай палітыкі ў Беларусі даследаваў І. Яцкевіч [36]. Ім жа прааналізаваны пазіцыі партыі па нацыянальным пытанні ў перыяд з 1908 па 1910 г. [37].

З замежных гісторыкаў дзейнасць дэпутатаў ад Беларусі ў першым Расійскім парламенце даследуе Я. Запруднік [38; 39]. Ён падкрэсліў, што практычна ні адзін з дэпутатаў ад беларускіх губерняў не выступаў супраць аўтаноміі. Ідэя аўтаноміі Паўночна-Заходняга краю, на яго думку, была звязана яе прыхільнікамі з вырашэннем аграрнага пытання.

Значнае месца ў айчыннай гістарыяграфіі сучаснага перыяду займаюць даследаванні па гісторыі беларускага нацыянальнага руху пачатку XX ст. Шэраг работ гэтай праблеме прысвяціў М.В. Біч [40, 41]. Ён адзначаў, што ў адносінах да беларускага нацыянальнага руху ў пачатку XX ст. аднолькавыя рэакцыйныя пазіцыі займалі дзве групы: з аднаго боку – польскія памешчыцка-клерыкальныя сілы, з другога – акцыбрысцка-чарнасоценныя арганізацыі. Па гэтай прычыне беларускі нацыянальны рух найчасцей быў вымушаны займацца абаронай сваіх ідэй, а не пашырэннем іх у грамадстве.

Пытаннем узаемаадносін беларускага нацыянальнага руху з польскімі сацыялістамі займаўся І. Яцкевіч [42]. Даследчык адзначае, што Польская сацыялістычная партыя (ППС), супрацоўнічаючы з Беларускай сацыялістычнай грамадой (БСГ), імкнулася пашырыць свой уплыў на беларускае насельніцтва і падпарадкаваць беларускі нацыянальны рух, аднак дасягнуць гэтай мэты не змагла. Такую выснову аўтар робіць, аналізуючы факт узнікнення ў 1904 г. па ініцыятыве ППС Сацыялістычнай партыі Беларускай Русі (СПБР), якая мела такую ж праграму, як і БСГ, з розніцай у тым, што выказвалася за федэрацыю не з Расіяй, а з Польшчай. Тое, што партыя была ўтворана штучна і не мела ўплыву на беларускае насельніцтва, пацвярджаецца яе распадам з прычыны непапулярнасці напрыканцы рэвалюцыі 1905–1907 гг.

Р. Літвінёнак, аналізуючы дзейнасць польскіх партый і групавак на беларускіх землях прыйшла да высновы, што ў іх асяроддзі стаўленне да беларускага нацыянальнага руху хісталася ад крайне негатыўных пазіцый нацыянал-дэмакратаў да абыякавых краёўцаў-кансерватараў [43].

Праблемы ўтварэння і дзейнасці БСГ даследавала А.Д. Тогулева [44]. Яна прааналізавала погляды і праграмныя патрабаванні БСГ па нацыянальным пытанні, ахарактарызавала ролю партыі ў развіцці беларускага нацыянальнага руху. Беларускі нацыянальны рух у міжрэвалюцыйны перыяд разгледзеў М.В. Цуба [45]. Аднак аўтар амаль не закранае пытання ўзаемаадносін беларускіх нацыянальных арганізацый з іншымі нацыянальнымі рухамі Паўночна-Заходняга краю, іх стаўлення да беларускага пытання.

Значны ўклад у распрацоўку праблематыкі беларускага нацыянальнага адраджэння ўнёс А.У. Унучак. У цэнтры ўвагі даследчыка знаходзілася газета “Наша ніва”, якая з 1906 па 1915 гг. уяўляла сабой ідэйны цэнтр усяго беларускага нацыянальнага руху. Аўтар на падставе архіўных крыніц і матэрыялаў друкаванага органа разглядае нацыянальны аспект грамадска-палітычных працэсаў у Беларусі напачатку XX ст. [46].

У 2011 г. выйшла калектыўная манаграфія “Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст.” (Кніга 1). Розныя аспекты працэсаў нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва на беларускіх землях канца XIX – пачатку XX ст. асвятляюць у сваіх артыкулах Т. Грышкевіч, І. Дрывень, А. Жытко, М. Забаўскі, М. Касцюк, С. Мянчэня, Я. Насытка, Н. Новік, М. Смяховіч, М. Сташкевіч, С. Талмачова, А. Унучак, А. Філатава, С. Хоміч [47].

Нацыянальнае пытанне ў праграмах і дзейнасці як агульнарасійскіх, так і нацыянальных палітычных партый і груп, якія дзейнічалі на тэрыторыі Беларусі з канца XIX ст. па 1914 г. разглядаецца ў дысертацыйным даследаванні П.А. Трубчыка [48].

Прааналізаваныя працы не абмяжоўваюць усю гістарыяграфію сучаснага перыяду па праблеме нацыянальных адносін на беларускіх землях ў канцы XIX-пачатку XX ст., разам з тым, прыведзеныя даследаванні даюць магчымасць даць характарыстыку агульных накірункаў вывучэння заяўленай тэмы. У цэлым жа, можна адзначыць, што пытанні нацыянальных адносін на беларускіх землях ў канцы XIX-пачатку XX ст. не страчваюць сваёй актуальнасці сцягам часу. Яны знаходзяцца ў сферы навуковых інтарэсаў у сувязі з вывучэннем працэсаў як сацыяльна-эканамічнага, так і грамадска-палітычнага развіцця ў акрэслены перыяд.

Літаратура і крыніцы

1. Анисин, Ю.В. Национальные проблемы России в программах и тактике партий революционно-демократического лагеря / Ю.В. Анисин. – М. : Прометей, 1991. – 208 с.
2. Шелохаев, В.В. Либеральная модель переустройства России / В.В. Шелохаев. – М. : РОССПЭН, 1996. – 280 с.
3. Дякин, В.С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX – начало XX века) / В.С. Дякин ; подгот. И.В. Лукоянов. – СПб. : ЛИСС, 1998. – 1042 с.
4. Каппелер, А. Россия – многонациональная империя. Возникновение,

история, распад / А. Каппелер. – М. : Прогресс-Традиция, 1997. – 342 с.

5. Хоскинг, Дж. Россия : народ и империя (1552 – 1917) / Дж. Хоскинг ; [Пер. с англ. С.Н. Самуйлова]. – Смоленск : Фирма “Русич”. – 2000. – 512 с.

6. Национальная политика России : история и современность. – М. : Информ.-издат. агентство “Русский мир”, 1997. – 678 с.

7. Бригадин, П.И. Эсеры в Белоруссии (конец XIX в. – февр. 1917 г.) / П.И. Бригадин. – Минск : Згода. 1994. – 152 с.

8. Козляков, В.Е. Национальный вопрос и неонароднические партии. Начало XX в. – конец 20-х гг. (на материалах России, Беларуси, Украины) / В.Е. Козляков. – Минск : БГТУ. – 2001. – 246 с.

9. Казлякоў, У.Я. Палітычныя партыі Беларусі (пачатак XX ст. – 20-я гады) : вучэб. дапам. па гісторыі Беларусі для студэнтаў усіх спецыяльнасцей / У.Я. Казлякоў. – Мінск : Беларус. дзярж. тэхналаг. ун-т, 2000. – 98 с.

10. Козляков, В.Е. Белорусский вопрос в программных установках и тактике политических партий в начале XX в. / В.Е. Козляков // Тр. Белорус. гос. технолог. ун-та : сб. ст. Сер. V, Политология, философия, история, филология. – Минск, 1999. – Вып. VII. – С. 42–47.

11. Ліпецкі, Э.А. Яўрэйскія нацыянальныя партыі на Беларусі ў пачатку XX ст. (1900 – 20-30 гг.) / Э.А. Ліпецкі // Вестн. Минского гос. лингв. ун-та, Сер. 3. – 2002. – № 2. – С. 24–31.

12. Смиловицкий, Л.Л. Евреи Беларуси : из нашей общей истории, 1905–1953 / Л.Л. Смиловицкий. – Минск : ПКП “АРТИ – ФЕКС”, 1999. – 360 с.

13. Евреи Беларуси : история и культура : сб. ст. / Белорусское объединение еврейских организаций и общин, Израильский культурно-информационный центр ; ред. Совет : И. Герасимова (отв. ред.) [и др.]. – Минск : ПКП “АРТИ – ФЕКС”, 1998. – Вып. 2. – 227 с.

14. Евреи Беларуси : история и культура : сб. ст. / Белорусское объединение еврейских организаций и общин, Израильский культурно-информационный центр ; ред. Совет : И. Герасимова (отв. ред.) [и др.]. – Минск : ПКП “АРТИ – ФЕКС”, 1998. – Вып. 3–4. – 338 с.

15. Евреи Беларуси : история и культура : сб. ст. / Израильский культурно-информационный центр, Открытый университет Израиля в Беларуси ; ред. Совет : И. Герасимова (отв. ред.) [и др.]. – Минск : ПК ООО “Бестпринт”, 1997. – Вып. 1. – 197 с.

16. Евреи Беларуси : история и культура : сб. ст. / Союз белорусских еврейских общественных объединений и общин ; ред. совет : И. Герасимова (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Четыре четверти, 2000. – Вып. 5. – 321 с.

17. Евреи Беларуси : история и культура : сб. ст. / Союз белорусских еврейских общественных объединений и общин, Научно-просветительский центр им. С.М. Дубнова ; ред. совет : И. Герасимова (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Четыре четверти, 2001. – Вып. 6. – 277 с.

18. Смалянчук, А. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г. / А. Смалянчук. – СПб. : Неўскі прасцяг, 2004. – 406 с.

19. Документы общероссийских партий и организаций либерального направления в Беларуси (1905 – 1918 гг.) : хрестоматия ; учеб.-метод. пособие / УО «МГУ им. А.А. Кулешова» ; авт.-сост. Д.С. Лавринович. – Могилев, 2010. – 344 с.

20. Лавринович, Д.С. Либерально-консервативная оппозиция в России : формирование и борьба за власть (1912 – 1917 гг.) / Д.С. Лавринович. – Могилев : Могилев. гос. ун-т им. А.А. Кулешова, 2006. – 336 с.

21. Лавринович, Д.С. Национальный вопрос в программе «Белорусского общества» (1908 – 1915 гг.) / Д.С. Лавринович // Мультикультурная и многонациональная Россия : материалы II междунар. науч.-теорет. конф., посвящ. памяти заслуж. деят. науки, почет. проф. РУДН, акад. МАН ВШ Тамары Васильевны Батаевой, Москва, 25 апреля 2009 г. / РУДН. – М., 2009. – С. 108–118.

22. Сташкевіч, М. Перадумовы і працэс стварэння палітычных партый на Беларусі (канец XIX ст. – люты 1917 г.) / М. Сташкевіч // Беларускі гістарычны часопіс. – 1999. – № 3. – С. 18–23.

23. Сташкевіч, М. Перадумовы і працэс стварэння палітычных партый на Беларусі (канец XIX ст. – люты 1917 г.) / М. Сташкевіч // Беларускі гістарычны часопіс. – 1999. – № 4. – С. 13–19.

24. Сташкевич, Н.С. Формирование национально-государственной идеи и попытки ее реализации в Беларуси в конце XIX – начале XX в. / Н.С. Сташкевич // Основы идеологии белорусского государства. – Минск, 2004. – С. 24–39.

25. Михе́дько, В.А. Крайне правые организации в Беларуси : формирование и деятельность (1903–1914 гг.) : автореф. дис. ...канд. ист. наук : 07.00.02 / В.А. Михе́дько ; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2001. – 23 с.

26. Бондаренко, К.М. Общероссийские првомонархические партии на территории Беларуси (1905-февраль 1917 гг.) : автореф. дис. ...докт. ист. наук : 07.00.02 / К.М. Бондаренко ; Ин-т истории Нац. акад. Наук Беларуси. – Минск, 2015. – 48 с.

27. Козбаненко, В.А. Партийные фракции в I и II Государственных думах России. 1906 – 1907 / В.А. Козбаненко. – М. : РОССПЭН, 1996. – 238 с.

28. Кирьянов, И.К. Парламент самодержавной России: Государственная дума и ее депутаты. 1906 – 1917 / И.К. Кирьянов, М.Н. Лукьянов. – Пермь, 1995. – 348 с.

29. Демин, В.А. Государственная дума России (1906 – 1917) : механизм функционирования / В.А. Демин. – М. : РОССПЭН, 1996. – 214 с.

30. Селувская, Н.В. Становление российского парламентаризма начала XX века / Н.В. Селувская, Л.И. Бородкин, Ю.Г. Григорьева. – М., 1996. – 230 с.

31. Зорин, В.Ю. Национальный вопрос в Государственных думах России : опыт законотворчества / В.Ю. Зорин, Д.А. Аманжолова, С.В. Кулешов. – М. : Информационно-издательское агентство “Русский мир”. – 1999. – 520 с.

32. Циунчук, Р.А. Государственная дума Российской империи : этноконфессиональное и региональное измерения : автореф. дис. ...докт. ист. наук : 23.00.01 / Р.А. Циунчук ; «Казанский гос. финансово-экон. ин-т». – Казань, 2004. – 47 с.

33. Кисляков, А.С. Национальный вопрос в деятельности национальных политических партий и организаций Российской империи (80-е гг. XIX в. – февраль 1917 г.) : автореф. дис. ...канд. ист. наук : 07.00.02 / А.С. Кисляков ; МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 2011. – 28 с.

34. Забаўскі, М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906–1917 гг.) / М.М. Забаўскі. – Мінск : БДПУ, 1999. – 212 с.

35. Забаўскі, М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў лёсах Беларусі (1906–1917 гг.) / М.М. Забаўскі. – Мінск : БДПУ, 2008. – 267 с.

36. Яцкевіч, І. ППС на Беларусі / І. Яцкевіч // Беларуская мінуўшчына. – 1997. – № 4. – С. 18–22.

37. Яцкевич, И. Бунд и национальный вопрос в 1908 – 1910 гг. / И. Яцкевич // Евреи Беларуси : история и культура : сб. ст. / Белорусское объединение еврейских организаций и общин, Израильский культурно-информационный центр ; ред. совет : И. Герасимова (отв. ред.) [и др.]. – Минск : ПКП “АРТИ – ФЕКС”, 1998. – Вып. 2. – С. 49–57.

38. 3 гісторыі на “Вы” : артыкулы, дакументы, успаміны / Уклад. і ўвод. слова Я. Запрудніка. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1994. – Вып. 3. – 347 с.

39. Запруднік, Я. Палітычнае змаганне за Беларусь у царскіх Дзяржаўных думах (1906–1917 гг.) / Я. Запруднік // АРСНЕ. – 2009. – № 1–2 (76–77). – С. 43–217.

40. Біч, М.В. Барацьба за нацыянальнае адраджэнне / М.В. Біч // Нарысы гісторыі Беларусі. У 2 ч. / М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 1994. – Ч. I. – С. 380–428.

41. Біч, М.В. Беларускае адраджэнне ў XIX – пачатку XX ст. Гістарычныя асаблівасці, узаемаадносіны з іншымі народамі / М.В. Біч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 30 с.

42. Яцкевіч, І. ППС на Беларусі / І. Яцкевіч // Беларуская мінуўшчына. – 1997. – № 4. – С. 18–22.

43. Литвиненко, Р. Польское общественно-политическое движение в Беларуси и Литве и белорусский вопрос (конец XIX – начало XX в.) / Р. Литвиненко // Гісторыя: праблемы выкладання. – 1999. – № 2. – С. 18–27.

44. Тогулева, А.Д. Беларуская сацыялістычная грамада : праблемы ўтварэння і палітычнай дзейнасці : аўтарэф. дыс. ...канд. гіст. навук : 07.00.02 / А.Д. Тогулева ; БДУ. – Мінск, 1997. – 21 с.

45. Цуба, М.В. Беларускі нацыянальны рух у перыяд паміж дзвюма дэмакратычнымі рэвалюцыямі (1907 – люты 1917 гг.) / М.В. Цуба. – Брэст : Выд-ва С. Лаўрова, 2003. – 196 с.

46. Унучак, А.У. “Наша ніва” і беларускі нацыянальны рух (1906 – 1915 гг.) / А.У. Унучак. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – 186 с.

47. Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Кн. 1 / А.А. Каваленя [і інш.] ; рэдкал. : А.А. Каваленя [і інш.] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – 584 с.

48. Трубчык, П.А. Нацыянальнае пытанне ў праграмах і дзейнасці палітычных партый і групавак на тэрыторыі Беларусі (канец XIX ст.-1914 г.) : аўтарэф. дыс. ...канд. гіст. навук : 07.00.02 / П.А. Трубчык ; БДПУ. – Мінск, 2013. – 24 с.

Pavel Trubchik

**REFLECTION OF NATIONAL RELATIONS IN THE PROGRAMS
AND ACTIVITY OF POLITICAL PARTIES AND GROUPS ON THE
TERRITORY OF BELARUS IN THE END OF XIXth-BEGINNING OF
THE XXth CENTURY (THE NEWEST HISTORIOGRAPHY)**

Summary

In the end of XIXth – beginning of the XXth century political parties' activity on the territory of Belarus is characterized as very intensive, especially in the area of national policy. The article considers the degree of elaboration of this topic in the newest historiography.